

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

СОРОЧАН КАТЕРИНА СЕРГІЇВНА

УДК 94(100) «03/1453»:338.43/.45

**ПРОДОВОЛЬСТВО, СИРОВИНА І РЕМІСНИЧА ПРОДУКЦІЯ
У ВІЗАНТІЇ IV-IX СТ.: ПРОФЕСІЙНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ
У ВИРОБНИЦТВІ ТА ТОРГІВЛІ**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор

Сергєєв Іван Павлович,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, професор кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор

Могаричев Юрій Миронович,

Кримський республіканський інститут післядипломної педагогічної освіти, професор кафедри економіки та управління освітою

кандидат історичних наук

Михаліцин Павло Євгенійович, Київська Духовна академія і семінарія УПЦ, Харківська Духовна семінарія УПЦ, викладач.

Захист відбудеться 13.03.2015 о 15:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.10 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, аудиторія V-58.

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий « 5 » лютого 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. С. Майстренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Історію Візантії періоду становлення і розквіту цієї середньовічної держави неможливо осягнути без розуміння її економіки, структури господарства, соціальних відносин з нею пов'язаних, руху товарів, системи номенклатури, організації, спеціалізації ринку, механізмів його функціонування. Але слід зазначити, що не всі дослідники згодні з думкою про існування ринку у Візантії. У даній роботі висвітлюється проблема з нових, «модерністських» поглядів на візантійську торгівлю, згідно з якими вважається необґрунтованою теза про абсолютне переважання автаркії, відсутність поділу праці та регіональної спеціалізації, проте стверджується, що візантійська економіка являла собою конгломерат різних ринків. При цьому дана робота не є дослідженням візантійської торгівлі в цілому, однак в ній глибоко вивчається спеціалізація виробничо-торгового сектору.

Особливо актуальний цей аспект життя ромейської держави для перехідного періоду, коли на зміну пізньоантичному суспільству йшли нові відносини середньовічного світу з іншими параметрами організації і разом з тим впливом колишньої спадщини. Із цим часом був пов'язаний світ візантійського ремісника, промисловика, підприємця, торговця, купця, чия діяльність становить особливий простір для дослідження, оскільки тільки в останні роки починає спеціально вивчатися у низці поки ще дуже нечисленних робіт, причому далеких від узагальнень. І зрозуміло, що пояснити це відставання можна не відсутністю інтересу або відповідної джерельної бази для такого дослідження, а труднощами проблематики. Необхідно синтезувати величезний фактичний матеріал, який повинен бути систематизований і проаналізований у чіткій хронологічний період на предмет складу ринку товарів, його асортименту, руху ринкових предметів різної номенклатури, від продовольства до послуг, що у свою чергу таїть у собі нові проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в межах комплексної наукової теми «Історія та археологія Причорномор'я і Середземномор'я у античну і середньовічну епохи», реєстраційний номер 0112U004750, шифр IST_4.

Метою роботи є комплексне дослідження номенклатури основних – продовольчих, сировинних, ремісничих товарів візантійської торгівлі IV-IX ст. і відповідної спеціалізації торгово-ремісничої діяльності.

Для досягнення мети розв'язувалися такі **дослідницькі завдання**:

- з'ясування термінологічного позначення різних категорій продукції, номенклатури товарів, тобто «мови ринку» ромеїв;
- виокремлення та систематизація головних, провідних груп товарів, що домінували в аграрному, промисловому, ремісничому виробництві та обміні;
- визначення спеціальностей, їх характеру і ступеня спеціалізації, поділу праці в галузі торгівлі продовольством, сировиною і ремісничими виробами.

Об'єктом дослідження є асортимент, номенклатура ринку та спеціалізація торгівлі Візантії IV-IX ст.

Предмет дослідження становлять ромейські продовольчі товари, сировинний ринок і реміснича продукція, а також спеціалізація діяльності промисловиків, ремісників і торговців.

Хронологічні рамки дослідження обумовлюються часом з утворення Східної Римської імперії як самостійного соціально-економічного, господарського організму, що сталося вже в IV ст., до завершення становлення Візантії вже як ранньосередньовічної держави з її особливостями, своєрідністю, що стало цілком очевидним на X ст. Саме в цей період оформилися ринкові відносини та сам ринок ромейського суспільства, а також відбулася еволюція спеціалізації в сфері зовнішньої і внутрішньої торгівлі.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

- вперше в історичній науці максимально повно зібраний, узагальнений та систематизований складний і різноманітний матеріал наративних та археологічних джерел про основні групи предметів торгівлі у Візантії, що дозволяє реконструювати їхню торгову структуру і спеціалізацію в перехідний період від пізньої античності до раннього середньовіччя;
- встановлена найбільш повна термінологія основної Ромейської ринкової продукції в IV-IX ст. і пов'язаної з нею професійної спеціалізації;
- виділені і обґрунтовані головні групи предметів торгівлі ромейського аграрного, промислового, ремісничого виробництва та обміну;
- з'ясовано, що сіль являла собою другий за значенням об'єкт торгівлі після зерна;
- з'ясовано, що ромейські питні заклади, як правило, були універсальними закусочними та водночас займалися торгівлею хлібом;
- встановлено, що фускаріонами називалися питні заклади, в яких торгували не лише освіжаючими, але й міцними напоями;
- обґрунтована невідповідність дійсності твердження про погіршення якості харчування ромейів через переважання овочів і зелені в асортименті харчових продуктів;
- встановлено, що не раніше кінця IX ст. спеціалізація в торгівлі рибою поглибилася та стала суворішою;
- з'ясована організація поділу праці в торгівлі забійною худобою і в м'ясницькій справі;
- визначено порівняно стабільний склад асортименту продаваних видів сировини, але простежено згортання спеціалізації в сфері сировинного ринку з VI-VII ст.;
- встановлено, що більшість спеціальностей, пов'язаних з продуктивним та сировинним ринками, носило не торговий, а ремісничий характер;
- визначено асортимент видів ромейських одягів, що надходили в продаж;
- з'ясовано, що терміном харерії позначалися не шовкові тканини, а лляні або змішаної (шовково-лляної) основи;
- існування скітотомов простежено вже з IV-V ст., причому уточнено, що вони займалися не тільки чоботарською справою, як професіонали зангари (взуттярі), але й шили на продаж дрібні шкіряні вироби;

- обґрунтовано, що візантійське гончарне ремесло в «темні століття» хоча і могло переживати спад, проте не знаходилося у занепаді;
- з'ясовано, що професія торговця пахощами, парфумерією, ліками і речовинами для приготування москательних товарів, пережила у Візантії до IX ст. уніфікацію термінології, яка її позначала, але по суті своїй і рівню спеціалізації залишилася незмінною;
- встановлено, що професія аргіропратів мала виключно торговельний і фінансовий характер і ніколи не була безпосередньо пов'язана з виробництвом коштовностей;
- підраховано кількість найменувань продуктів харчування (150) і сировини (65), груп предметів ремесла (411), а також напрямів торгово-ремісничої діяльності, з ними пов'язаної, простежено характер і ступінь їхньої спеціалізації;
- встановлено, що виробничих професій було більш ніж у 8 разів більше ніж торгівельних;
- уточнена спеціалізація торговців вином;
- уточнено, що терміном влатті позначалася не тільки пурпурна шовкова тканина, а й високосортна лляна тканина різних забарвлень у вигляді готових виробів з цих матеріалів, які не потребували крою.

Науково-теоретичне і практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць, навчальних посібників, підручників і словників з візантиністики, загальних курсів та спецкурсів з історії Візантії та середньовічної економіки в цілому, а також при організації музейних експозицій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дослідження були обговорені на засіданнях кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, представлені у вигляді доповідей на 17 міжнародних та всеукраїнських конференціях і наукових семінарах в Харкові, Чернігові, Кам'янець-Подільському, Одесі, Белгороді, Санкт-Петербурзі в 2007-2014 рр.: 60-66 Міжнародних наукових конференціях «Каразінські читання» (Харків 2007-2013), II, III Міжнародних наукових конференціях «Кондаковские чтения. Проблемы культурно-исторических эпох» (Белгород, РФ 2008, 2010), VIII Читаннях пам'яті П. А. Каришковського (Одеса, 2008), II, III, VI Міжнародних наукових семінарах «Классическая и византийская традиция» (Белгород, РФ, 2008, 2009, 2012), VII Міжнародній студентській науковій археологічній конференції «Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи» (Чернігів, 2009), II Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Одеські читання: Актуальні проблеми історії, археології та етнології», присвяченій 145-й річниці ОНУ імені І. І. Мечникова (Одеса, 2010), XXX Всеросійській конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Курбатовские чтения» (Санкт-Петербург, РФ, 2010), а також семінарі візантійських досліджень «Bisanzio e Oriente cristiano» («Візантія і християнський Схід») Університету Болоньї (Італія) в 2013-2014 рр.

Результати дослідження відображені в 27 наукових публікаціях, з яких 9 статей в спеціалізованих виданнях України, 2 статті в спеціалізованих зарубіжних

виданнях, 16 публікацій у збірниках наукових праць, матеріалах і тезах конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів і висновків. Загальний обсяг роботи – 318 с., з них основного тексту – 210 с., список джерел та літератури (932 найменування) на 79 с., список скорочень – 2 с., три додатки (А: Продовольство; Б: Сировина; В: Ремісничі вироби) – 27 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Позначаються мета і завдання роботи, а також об'єкт і предмет дослідження, його хронологічні рамки. Визначаються новизна та науково-теоретичне і практичне значення роботи. Зазначаються відомості про апробацію дослідження, публікації та структуру роботи.

Глава перша – «Історіографія, джерела, методологія та методи дослідження» – присвячена аналізу основних дослідницьких концепцій, джерельної бази та використаних методів.

У **підрозділі 1.1. «Історіографія дослідження»** охарактеризовано стан наукової розробки теми, окремі аспекти якої розглядалися вельми фрагментарно дуже нечисленними дослідниками. Встановлено, що найбільш повно проблема торгового обміну і ринку, (але не його спеціалізації), висвітлена в роботах Ж.-М. Каррі, Дж. Хелдона, І. Кодера, А. Лайу, Д. П'єрі, С. Морріссон, об'єднаних в монографію «Торгівля і ринки у Візантії» (2012 р). Про спеціалізацію в деяких областях міської економіки (текстильне виробництво, торгівля забійною худобою, зерном, зеленню, вином) писав лише Ж. Дагрон. Змістовний нарис про візантійських торговців, морських купців, підприємців належить А. Лайу. Своєю глибиною виділяється дослідження Г. Маніатіса, побудоване на скрупульозному аналізі тексту Книги Єпарха, про організацію та структуру приватного шовкового виробництва у Візантії. Різні знаряддя праці, які могли бути потенційними товарами, були розглянуті Х. Кепштейн та Дж. Расселом.

Товарний характер окремих продуктів харчування був відзначений лише в роботах І. Анагностакіса, Е. Делбі, Х. Бурбу, М. Леонтсілі та І. Кодера. Про торгівлю вином та іншими напоями писав Е. Кіслінгер. Багато уваги предметам Ромейської торгівлі приділив Ф. Кукулес, однак, він не ввів в їхній аналіз хронологічну диференційованість. Цей недолік був частково виправлений в роботах А. А. Чекалової, Л. Лавана, С. Б. Сорочана, присвячених візантійському побуту, ринкам і торговим місцям в пізньоантичний та ранньосередньовічний періоди.

Достатньо глибоко досліджені проблеми візантійського виробництва скла Ж. Філіпом, А. Грабарем, Ю. Л. Щаповою, які розглянули номенклатуру і виробничий аспект, а також зробили спробу відтворити організацію та структуру цієї галузі ремесла імперії.

Категорії торговців і ремісників стали предметом дослідження А. Штёкле, Г. Зораса та Г. Магуліса. Досить повно розроблена реміснича спеціалізація та її

зв'язок з товарним виробництвом І. Ф. Фіхманом, однак на основі лише грецьких папірусів з Єгипту IV-VIII ст.

Більш узагальнено розглядав різні професії А. Гійу, який ставив їх у зв'язок з основними стратами ромейського суспільства. В інших випадках спроби простежити специфіку деяких професій, що входили в сферу ремесла, торгівлі і послуг, носили випадковий, вибірковий характер і стосувалися окремих спеціальностей, наприклад, вестіопратів, аргентаріїв, аргіропратів, склоробів, рибалок, навітів (моряків), емпоріїв (купців), капілосів та їх прислуги, що вказує на нерозробленість теми.

У підрозділі **1.2 «Аналіз джерельної бази»** охарактеризовано основні типи та види джерел: письмові (наративні, агіографічні, правові, епіграфічні), сфрагістичні, нумізматичні, метрологічні свідоцтва, а також результати археологічних досліджень візантійських міських центрів і сільських поселень. Проте свідчення цих джерел найчастіше вкрай фрагментарні, розпорошені, подавалися поза контексту, який нас цікавить, випадково, і лише зібрані разом можуть дати загальну, причому досить детальну картину.

До наративних джерел належать, насамперед, твори ранньовізантійських істориків і хроністів, світських і церковних, таких як Амміан Марцеллін, Феодорит Кірський, Сократ Схоластик та Созомен, Йєшу Стіліт, Марцелін Коміт, Прокопій Кесарійський, Агафій, Іоанн Малала, Євагрій Схоластик, Феофілакт Сімокатта. Їх доповнюють свідоцтва Феофана та Никифора, особливо важливі для VIII – початку IX ст., а також більш пізні твори Агнелла, Георгія Ченця, Книга понтифіків, Іоанн Каменіата, Продовжувач Феофана, трактати Костянтина Багрянородного («Про церемонії», «Про управління імперією», виписки-*excerpta*), а також матеріали хронік «сім'ї Симеона Логофета».

Їх дані поповнюють арабські і перські автори, мандрівники VIII – першої половини X ст.: Ібн Ізарі, Ібн Хордадбех, Ібн Русте, Ібн Фадлан, ал-Масуді, ал-Істахрі та деякі інші, а також літописи Стародавньої Русі, які висвітлюють події IX-X ст.

Ще більш часто відомості про торговців, товари і послуги ринкового характеру зустрічаються в агіографії, особливо рясній для ранньовізантійського періоду та для VIII-IX ст. Серед них слід виділити ранньовізантійські патерики, такі як «Лавсаїк», *Apothegmata patrum*, «Луг духовний» Іоанна Мосха і твір його продовжувача, константинопольські синаксарі. Свідоцтва, що мають відношення до зазначеної теми, містяться в Житіях та Чудесах десятків персоналій IV-X вв.

Матеріали цих джерел доповнюються епістолографією. Дані про ромейських промисловиків, види сировини, ремісників, торговців та товари також знаходяться в листах Іоанна Златоуста, Ісидора Пелусіота, Феодорита Кірського, Ніла Анкірського, Сінесія, Пап Григорія I і Мартіна I, Феодора Студита, єпископа Ігнатія Диякона (перша половина IX ст.).

Окремі заняття ромейв і предмети торгівлі відобразила своєрідна візантійська «публіцистика», представлена риторичними, богословськими творами, промовами, «бесідами» – гоміліями від Ліванія (314-393 pp.) до Йосипа Гімнографа (816-888 pp.).

Певне значення мають праці енциклопедичного характеру, такі як «Геопоніки», лексикони Фотія (бл. 891 р) і «Суда» (бл. 960 р), «Шестоднів» Іоанна Екзарха (друга пол. IX – початок X ст.). До цієї ж групи нарративних джерел відносяться трактати Іанна Ліда, опис Константинополя (*Notitia UrbisConstantinopolitana*), «Християнська топографія» Косьми Индикоплова, «Повний опис всесвіту і народів» (кінець VI ст.), повчання з військової справи – «Стратегікон» Маврикія та «Тактика» Лева.

Набагато більш важливими представляються матеріали ромейських правових джерел, до того ж більш достовірних вже завдяки своїй юридичній специфіці. Переліки, списки товарів і окремі згадки про них і про тих, хто був пов'язаний з їх виробництвом і розповсюдженням, містять закони, починаючи з Едикту 301 г. аж до таких великих юридичних компендіумів як Кодекс Феодосія, Кодекс Юстиніана, Дигести, Новели з *Corpus juris civilis*. Це поле розширює збірник адміністративних правил, складений не раніше 530-х рр. Юліаном з Аскалона. Для періоду «темних віків» їх доповнюють відомості так званої Перуджійської суми, а також вибірки законів – Еклоги та її пізніші редакції кін. VIII – сер. XII ст. Як додаток до Еклоги слід розглядати Землеробський та Морський закони, особливо важливі для VII-IX ст.

До особливого кола правових джерел слід віднести ромейські угоди з лангобардськими купцями в 715 р, з болгарами в 716 р та в 813 р, з росами в 907, 911, 944-945 рр., клаузули яких містили вказівку на ромейські вироби, товари, їх транспортування і торговців.

Своєрідний Корпус цивільного права епохи «темних віків» змінили на кінець IX – початок X ст. енциклопедичні за охопленням матеріалу Василіки, Прохирон, Епанагога, збірки новел Льва VI та Книга Єпарха, розпорядження яких особливо багаті відомостями про найрізноманітніші аспекти організації ремесла і торгівлі.

У цьому плані з ними може змагатися лише актовий матеріал, представлений ранньовізантійськими папірусами з Єгипту та Італії.

Набагато скромніше виглядають дані епіграфіки: рідкісні пізньоантичні та ранньовізантійські написи із вказівкою на деякі торгово-ремісничі спеціальності і «дипломатичну» торгівлю.

Відомості про деякі вузькоспеціалізовані професії торговців, ремісників і сфери кредитно-фінансових послуг донесли до нас сфрагістичні матеріали.

Комплексне дослідження проблеми також будується на використанні матеріалів археологічних розкопок візантійських міських центрів, фортець, сільських поселень, усипальниць, кладовищ. Вони допомагають конкретизувати коло предметів, які входили до складу ромейських ринкових зв'язків як всередині, так і за межами імперії.

Підрозділ 1.3. «Методологія та методи дослідження» розкриває основні загальнонаукові та спеціально-історичні методи, які застосовуються в роботі. Серед загальнонаукових застосовувалися метод опису, аналізу, синтезу та методологія тлумачення текстів – герменевтика, особливо важлива для роботи з численними письмовими джерелами. При цьому з'ясування термінології категорій продукції, товарів і професій на середньовічній грецькій мові визначило

першочергове використання методу семантичного аналізу та етимології. При визначенні ступеня спеціалізації проводився паралельний аналіз західноєвропейських і візантійських центрів з використанням історико-порівняльного методу, а також синхронного – при зіставленні регіонів одного «візантійського» культурного простору. У свою чергу застосування діахронного методу дозволило простежити континуїтет (або його відсутність) виробничо-торговельних сфер римського і візантійського суспільства. З урахуванням системного підходу ринок «речей» розглядається як єдиний організм, що складається з різнорівневих економічних компонентів, виокремлених за допомогою структурно-функціонального методу.

Глава друга «Продовольчі товари та професії, пов'язані з їх виробництвом і продажем» присвячена дослідженню продуктів першої необхідності – харчів (τὰ ἐπιτήδεια, ὠνίων τῶν ἀναγκαιοτάτων) – того, що іменували «плодами землі» (ὁ καρπός), повсякденною їжею (ἡ δίαίτα, τὸ γεῦμα, τὸ βρῶμα, ἡ βρῶσις, τὸ ἔδεσμα, τὸ ἐσθιᾶσθαι, τὸ σιτίον), а також професій, пов'язаних з виробництвом, переробкою, постачанням, купівлею-продажем сільськогосподарської продукції або промисловою діяльністю.

У підрозділі **2.1. «Продукти для хлібопечення та хлібні вироби»** охарактеризовані різні види зерна: пшениця, жито, овес, просо, пшоно, рис, ячмінь, а також борошно та вироби з нього (печені формовані короваї з кислого тіста (τὰ σιτία, ὁ βεβρωμένος), коржі (τὰ παξαμάτια) і хліб (ὁ ἄρτος, ὁ ψωμός ἄρτου) пшеничний, ячмінний, змішаний, з висівок, хліб з борошна невисокого гатунку (ὁ συνδαίτης), «брудний хліб» (ῥυπαρός) з погано очищеного пшеничного борошна з добавкою ячменю, високосортний хліб з білої муки (ὁ ἄρτος σιλιγνίτης) – «чистий» хліб (ἄρτοι κάθαροι), вид хліба (τὸ σιτηρέσιον) з VII ст.). При цьому виділяються наступні спеціальності: торговці зерном, пшеницею – сітемпори, сітокапіли і селяни – георги, хорити, торговці ячменем (ὁ κριθοπώλης), пекар-хліботорговець (ὁ μάγκιψ, ὁ μάγκιπος, ὁ ἀρτοπράτης, ὁ ἀρτοποιός), пекар-мірошник (ὁ μυλωνάρχης, ὁ μυλοκόπος, ὁ μυλωνᾶς, ὁ σιτομεύλης), а за єгипетськими матеріалами артокопи (ὁ ἀρτοκόπος), артокапілоси (ὁ ἀρτοκάπηλος), клівани (ὁ κλίβανος), сілігніарії (ὁ σιλιγνάριος), кафареурги (ὁ καθαρουργός).

У підрозділі **2.2. «Сіль»** вивчений цей важливий експортно-імпортний товар на прикладі торгівлі ім в Фессалоніці, Херсонесі, Комаккьо, Сланіц Прахові власниками або керівниками соляних виробництв і дрібними торговцями сіллю – алополами.

У підрозділі **2.3. «Напої (вино, фуска, пиво) і вода»** визначені різні сорти вин (ὁ οἶνος, ἡ σταφυλή), якими торгували спеціалізовані торговці інемпори або інополи, а також встановлюються найбільш популярні регіони виноробства, які лідирували в Східному Середземномор'ї. З'ясовано, що шинкарі та фускарії торгували не лише винами, а й помою (τὸ πόμα), фускою (ἡ φοῦσκα), пивом (в

Єгипті спеціалізовані пивовари). Досліджено проблему постачання водою візантійських міст і поширеності професії водоноса.

У **підрозділі 2.4. «Рослинна олія»** вивчені лляна олія, олія з насіння буряка, ріпи й оливкова (найбільш вживана), які виготовляли в спеціальних ергастіріях аммударії (οἱ ἀμμουδαρίοι) і продавали спеціалізовані торговці маслом (ὁ ἐλαιοπράτης, ὁ ἐλαιοπώλης).

У **підрозділі 2.5. «Овочі та зелень»** виділено близько 30 видів овочів і городньої зелені (τὸ λάχανον, ἡ ὀπώρα, ὁ καρπός, ὁ ἄρτος), наведений їхній перелік та аналіз як предмета ринкової торгівлі.

У **підрозділі 2.6. «Фрукти»** розглянуті фрукти і горіхи, які входили в асортимент ромейського фруктово-овочевого ринку, а також вивчено професії тих, хто займався вирощуванням, збиранням і продажем овочів і фруктів (особливо спеціальність кипура (ὁ κηπουρός)).

У **підрозділі 2.7. «Риба»** з'ясований асортимент риби (ὁ ἰχθυῦς, τὸ ὄψος, τὸ ὄψεος, τὸ ὄψον, τὸ ὀψάριον, τὸ ὀψάριον, τὸ ὀψάριον), що надходила в продаж, включаючи смажену, суху, в'ялену, мариновану і копчену. Розглянуто професії рибалок (ὁ ἀλιεύς), що займалися ловом риби, риботорговців (ὁ ἰχθυοπράτης) і торговців приготовленої рибою.

Підрозділ 2.8. «Худоба, м'ясо та м'ясні вироби» присвячений аналізу різних видів домашньої худоби (τὸ κτήνος, τὰ κτήνεα, ἡ κτήνη) як товарної продукції, а також м'яса і м'ясопродуктів (τὸ κρέας). З'ясована структура спеціалізації торгівлі тваринами, м'ясом і готовими м'ясними продуктами.

У **підрозділі 2.9. «Молочні вироби»** визначені основні молочні продукти: молоко, сорти сиру, бринза, вершкове масло, виготовленням яких займалися сировари-тіропої (ὁ τυροποιός), і якими часто торгували торговці бакалією (ὁ σαλδαμαρίός).

У **підрозділі 2.10. «Домашня птиця, пір'яста дичина»** представлені спеціалізовані торговці птахами (ὁ ὀρνεοπώλης, ὁ ὀρνιθίας), які торгували курми, гусьми, голубами, журавлями, куріпками і яйцями (ἡ ὀπίωλις).

У **підрозділі 2.11. «Прянощі (консерванти, приправи)»** дана характеристика близько 25 видам прянощів (τὰ ἀρώματα), що представляли собою багато в чому експортний товар, а також візантійським спеціям та приправам. Доведено відсутність вузької спеціалізації в цій сфері, визначені професії виготовлювачів гаруму, маринадів (ὁ γαρειψάς), торговців прянощами, пахощами, барвниками і ліками (ὁ ἀρωματοπώλης, οἱ ἀρωματοπράται, οἱ μυρεψοί), єгипетських мирополів (ὁ μυροπώλης).

У **підрозділі 2.12. «Ромейські «солодощі»** розглянуті мед і цукор, а також приготовлені на їх основі варення, трояндовий мед (τὸ ῥοδόμελι), кондитерські вироби (ἡ ἡδονή, ἡ ἀπόλαυσις), тістечка, печива, пиріжки, торти, пироги (τὸ πλακοῦντιρον, ὁ πλακοῦντος), невеликі пиріжки (τὸ κουλλίκιον). Виділено спеціальності, характерні для цієї сфери до VII ст. (пиріжник, кондитери

(ὁ πλακουντᾶς, ὁ πλακουντάριος, ὁ πλακουντοποιός, ὁ παστιλλᾶς), булочки (ὁ καθαρουργός), виготовлювачі печених кондитерських виробів (οἱ φουρνιτᾶρες) і пізніше (пекарі-продавці пшениці (ὁ σιλιγνιάριος), пекарі-хліботорговці (ὁ μάγκιψ, ὁ μάγκιπος, ὁ ἀρτοποιάτης, ὁ ἀρτοποιός).

У підрозділі 2.13. «Гарячі страви, закуски» встановлено їх асортимент: варені боби, юшки, каші, смажена риба, м'ясо, які могли продаватися як у питних ергастиріях (під назвою τὰ ὄψα, ἡ μαγειρεία, μαγειρεύω), так і просто на вулиці (як ἡ θέρμα, θέρμα). Уточнено професії цього кола, характерні для ранньовізантійського Єгипту: торговці гороховою кашею (ὁ ὀρβιοπώλης), кухар по м'ясу (ὁ ἰσιομάγειρος), кухар по опсі (ὁ ὀψωνάτωρ, ὁ ὀψοποιός), а також м'ясник-кухар (ὁ μάγειρος) і шинкар (ὁ κάπηλος), які існували в період «темних віків».

Глава третя «Візантійський сировинний ринок» присвячена дослідженню матеріалів, призначених для подальшої обробки та / або виготовлення готового продукту, а також спеціалізації в сфері їх видобутку, переробки і торгівлі.

У підрозділі 3.1. «Метали» характеризуються залізо, мідь, свинець, свинцевий припій, а також олово та латунь, що була особливо прибутковим експортним товаром.

У підрозділі 3.2. «Дорогоцінні метали та камені» приділено увагу золоту (τὸ χρυσίον, χρυσός), сріблу (τὸ ἀργύριον) і дорогоцінним, напівдорогоцінним камінням як основі візантійської ювелірної справи. Акцентовано увагу на значущості золотошукачів та працівників рудників, що володіли певними професійними навичками, на відміну від ковалів, які також могли добувати метал для свого ремесла.

У підрозділі 3.3. «Деревина та похідні з лісоматеріалів» характеризується найважливіша для кораблебудування сировина – деревина (ἡ ξυλεία) та дерево (τὸ ξύλον, ἡ ξυλή, materia); паливо – дрова, хмиз (ἡ ξύλα, ἡ ὕλη, τὰ φορτία), сіно, папірус (ὁ πάπυρος); дубильна кора, деревне вугілля (ὁ ἄνθραξ, ἄνθρακος, ὁ κάρβων, κάρβωνος), поташ та сфери їх застосування. Виокремлено професії виготовлювача вугілля (ὁ ἀντρακοποιός), дроворуба (ὁ ξυλοκόπος, ὁ πελεκᾶς, πελεκᾶντος, ὁ πελεκάνος), селяни-вуглепалівники, а також ті, що працювали в ранньовізантійському Єгипті – торговці деревиною, дровами (οἱ ξύλορῶλαι), очеретом (οἱ θρούπῶλαι).

Підрозділ 3.4. «Оливкова олія як сировина» присвячений характеристиці візантійської τὸ ἔλαιον, яку заготовляли маслороби (ὁ ἐλαιουργός, ὁ αμμουδαριός) і використовували для заправки лампад-світільників, при відправленні богослужіння, як сировину в процесі варіння воску для свічок і виготовлення продукції мірепсів.

У підрозділі 3.5. «Сировина для текстилю» розглядаються льон, бавовна, шерсть та метакса (ἡ μέταξα, nema sericum) – неочищена та очищена шовкова

пряжа, шовкова нитка. Простежена докладна спеціалізація виробників і продавців метакси.

У підрозділі 3.6. «**Барвники та інші речовини для текстильного виробництва**» вивчені індиго, лаханон – шелак, блакить, хрісоксил, кошеніль, пальмовий сік, корінь марени *Rubia tinctorum*, пелюстки сафлора, пурпур, а також необхідні в сукнарстві зола, вапно, галун, сода, залізний купорос. Всіма цими речовинами торгували мірепси (ὁ μυρεψός), які ідентифікуються як торговці пахощами, ліками і москательні товарами. В окрему категорію виділені виробники пурпура (οἱ κογχυλευταί) і соди (ὁ νιτροποιός), торговці нею (ὁ νιτροπώλης), свідчення про яких наявні лише до VII ст.

У підрозділі 3.7. «**Тваринний жир**» в якості товару зазначене тваринне сало, що легально застосовувалося при виготовленні мила та нелегально при виготовленні свічок.

У підрозділі 3.8. «**Віск**» розглянуто бджолиний віск (ὁ κηρός або τὸ μελίσιον) як основа для свічкової справи і важливий компонент при приготуванні деяких мазей.

У підрозділі 3.9. «**Шкури, шкіри, хутро**» вивчений асортимент шкур (ἡ βύρσα, βυρσάρια), шкір (τὸ δέρμα, ἡ δορά, ὁ θῶραξ) і джерела їхнього надходження на ринок. Виділено фахівців з вироблення шкіри: вірсодепси-чинбарі (ὁ βυρσεύς, ὁ βυρσοδέψης) і розм'якшувачі-малакатарії (οἱ μαλακαταριοί). Розглянуто різні хутра, що використовувалися ромейськими хутровиками-кушнірами (οἱ γονάρεις), єгипетськими фахівцями з роботи з хутром (ὁ πελλοδόχος, ὁ καυνακοποιός, ὁ καυνακοπλόκος) (до VIII ст.) та торговцями хутром та хутряними виробами (ὁ καυνακοπράτης).

Підрозділ 3.10. «**Кістка**» висвітлює такі товари як слонова кістка, кістка і риг домашніх тварин, що використовувалися візантійськими косторізами при виготовленні прикрас, деталей меблів і деяких музичних інструментів.

У підрозділі 3.11. «**Гній**» характеризується натуральне добриво (ἡ κόπρος) і встановлено, що воно залишалось об'єктом продажу до VII ст.

У підрозділі 3.12. «**Горючі матеріали**» в якості товарів охарактеризовані смола (ρίχ, ἡ πίσσα, ἡ ἄσφαλτος), нафта (ἡ νάφθα), сірка, селітра.

У підрозділі 3.13. «**Матеріали для будівництва**» розглянуті: вапно, вапняний розчин, крейда, гіпс, алебастр, цем'янковий розчин, цегла-плинфа, покрівельна черепиця, віконне скло, риб'ячий клей (желатин). З'ясовано, що вони були продуктом виготовлення та продажу фахівців-«глинщиків» – виготовлювачів цем'янки (ὁ οστρακάριος), цеглярів (ὁ κεραμοποιός), виготовлювачів вапна, гіпсу, торговців алебастром (ὁ ἀλαβαστροπώλης) (до VII ст.), ліпників по гіпсу (οἱ γυψοπλάσταί), малярів-«художників» (ὁ ζωογράφος). Вивчені також будівельний камінь, мармур, декоративний камінь та працівники по ньому: каменяри, мозаїчисти, працівники каменоломень, різчики (ὁ λατόμος, ὁ λαξός, ὁ περικόπτης), пиляри каменю (ὁ πλακοπρίστης), муляри (ὁ στρώκτωρ), різьбярі (ὁ γλύπτης, ὁ γλυφευτής), працівники по мармуру (ὁ μαρμαράριος),

майстри з виготовлення колон (ὁ στυλοποιός). Проаналізовано спеціальність домобудівника та її специфіка.

Глава 4. «Ремісничя продукція та спеціалізація її виробництва і торгівлі» присвячена продуктам ромейського ремесла, яке поєднувало в собі всі три форми виробництва: домашнє, ремесло на замовлення і ремесло для ринку.

У **підрозділі 4.1. «Тканини та ткани вироби»** встановлено різні види візантійських тканин (τὸ ὕφασμα): тонка бавовняна тканина – сендіс (σενδαῖς) або синдон (σινδών, ἢ σινδόνας), лляні, полотняні тканини, полотно (ἢ ὀθόνη), лляна тканина змішана з шовком (τὰ χαρέρια), суміш льону та вовни (λινόμαλοτάρια), лляний віссон, пурпурово-шовкова тканина, шовк, вовняні, пурпурові тканини, повсть, кошма, тканина, розшита золотними нитками (χρυσόπαστος), вона ж – грецька «парча» (διβετήσιον), златоткана лляна тканина (λινόχρυσος), а також не шиті ткани вироби (τὰ βλαττία), простирадла (ἀπάθεια, λιτότης). Аналізуються професії з їх виготовлення та продажу: прядильниці, єгипетський професіонал-ткач (ὁ γέρδιος), ткачі (ὁ ὑφάντης), фарбарі і продавці забарвлених тканин (ὁ πορφυροπώλης, ὁ βαφεύς, ὁ βαττοπώλης), виготовлювачі лляних тканин (οἱ ἐργαζομενοιλινά), емпори-перевізники, торговці шовком (ὁ ὀλοσηρικοπράτης) (до кінця VII ст.), шовкоткачі, виготовлювачі матерії і простих виробів з одного шматка тканини (ὁ σηρικάριος), торговці виробами з шовку (ὁ σηρικοπράτης); характерні для візантійського Єгипту ткачі-тарсікарії (ὁ ταρσικάριος, θαρσικάριος, ἀρσικάριος), фарбарі тканин в пурпуровий колір (ὁ κογχιστής, ἀλουργός), фахівці з фарбування льону (ὁ στιπποκογχιστής, στιπποχειριστής); ткач з вовни – сукнороб, стригаль вовни (ὁ ἐριοκάρτης), сукновал (ὁ γναφεύς, κναφεύς); вишивальники (ὁ πλουμάριος, ὁ ποικιλτής), гобеленярки (αἱ σκιάστριαί).

У **підрозділі 4.2. «Одяг»** представлений асортимент ромейських одягів, серед яких виділяються шовковий одяг, різні види верхнього одягу, плащів: накидок (παλλίν), хламиди (ἢ χλαμύς, ἢ χλαμύδος, ἢ χλαμύδα), мантия (στιχαροφελόνιον), авдії (ἢ αὐδία, ἀβδία), фаласії (θάλασσαι), «покривало» (τὸ περιβόλαιον), парадна ефестріда (ἢ ἐφεστρίδος) і біла мантия-фелонь (ἢ φαινόλα, φαιλόνης, φελόνης), плащі іматії (τὰ ἱμάτια, ὁ ἱματισμός), хітон, одяг з овчини та козячих шкір (ἢ μηλωτή, τὸ μηλωτάριον), сукні-ризиди з овчини (ὁ προβατοσχήμος), а також види туніки-далматики. Подана характеристика одягу в залежності від його матеріалу: простий дешевий одяг з дерюги, мішковини (σακκομάχιον), сукня з парусини або конопляних ниток (ἢ κάμμαβις), лляні савани-покривала (τὸ σάβανον), вироби з льону (λινύφαντος ἐγασία), бавовняні хітони (βαμβακίνων χιτώνων), натільні сорочки (ἐσωφόρια), вовняний одяг з расона (ράσον). Розглядаються головні убори та пояси: головні пов'язки,

покривала, стрічки, тасьма (πράνδια), мафорії (τὸ μαφόριον), головні убори: хустки (τὸ φακιάλιον), шапки (ὁ κεφαλόδεσμος, τὸ ἐμπλόκιον, ὁ κεκρούφαλος, ἢ μίτρα), модіол – парадний жіночий головний убір (ὁ модіολον, модіолος), капелюхи (ὁ πῖλος, πιλία) з повсті (τὸ κέντουκλον, ὁ πῖλος) або з тканини (τὸ καμελαύκιον, καμηλαύκιν, καμηλαύκιον), пояси: шкіряні (ἡ ζώνη) і тканинні (τὰ σημέντα). Визначені відповідні ромейські спеціальності: професійні торговці одягом, дорогими тканинами виробами (οἱ βεστιοπρᾶται, βεστιοπρατικὴ ἐπιστήμη), константинопольські торговці дорогими жіночими нарядами (οἱ πάτρια), торговці текстильними виробами – прандіопрати (ὁ πρανδιοπράτος), кравці, майстри з ремонту одягу (ὁ ἡπητής, ὁ ῥάπτης, ἢ ῥάπτρια), «брючні майстри» (ὁ βρακάριος); особливо виділені сагополи (σαγοπώλεις) – продавці плащів, інші торговці одягом (ὁ ἱματιοπράτης, ὁ ἱματιοπώλης, ὁ βεστιοπράτης), льноткачі (ὁ λινυθίκος, ὁ λίνυφος, λινούφος), торговці лляними виробами (ὁ ὀθονιακός в IV-V ст., ὁ σπιπποπραγματευτής в VI-VII ст.), виготовлювачі «саванів» (σάβανον), міфани (μιθανεῖς) – ткачі і одночасно продавці лляних виробів, ткач-виробник вовняних виробів (ὁ λανατούργος, λανάριος); професіонали-торговці вовняними тканинами і готовими речами (ὁ ἐριοπώλης), виготовлювачі ременів-поясів (οἱ ζωνάριοι).

У підрозділі **4.3. «Шкіряні вироби та взуття»** вивчене різноманітне візантійське взуття: сандалі (τὸ σάνδαλον), туфлі-кампаги (ὁ κάμπαγος), черевики та чоботи (τὸ πέδιλον, τὸ ὑπόδημα, αἱ τζάγγια), чобітки-каліги (τὸ καλίγιον, caliga), дерев'яні черевики (αἱ κλάπαι, clavus), а також установлюються ремісничі спеціальності з їх виготовлення: ранньовізантійські калікарії (ὁ καλικάριος), єгипетські пеллодохи (до VII ст.), лимарі сагматорапти, скутопої (ὁ σαγματοράπτης, ὁ σαγματοποιός), виготовлювач шкіряних поясів, гаманців, шкіряних посудин, «відер» (κάδοι). Відзначена велика поширеність ремісників по шкірі скітевсов / скітотомов (ὁ σκυτεύς, σκυτοτόμος) порівняно з шевцями тзангаріями (ὁ τζαγκάριος, τσανγάριος, ὁ ζανγάριος), які частіше зустрічалися в IV-V ст.

У підрозділі **4.4. «Предмети домашнього убрання»** розглянуті постільні приналежності (ἡ στρωμνή, στρώμα): покривала (ἡ καταλέκτρια, та στρώματα), подушки (τυλάρια, ταπροσκεφέλα), матраци, покривала і ковдри з клаптиків (κεντόνιον, εμβρίκιον), а також скатертини (ἐδωφόρια, κάλυμμα τραπεζήεις, μενσάλιον), гобелени та килими (ὁ τάπτης, ἡ δάπις). Виділено наступні спеціальності: ткач-виробник подушок і наволочок (ὁ τυλάριος, ὁ τυлуφάντης, τυлоφάντης), виробник матраців (ὁ τυλοπλόκος), торговець килимами (ὁ ταπητέμπορος), виробник і продавець килимів – тапіт (ὁ ταπητάριος, ὁ ταπιτάριος, ὁ ταπητᾶς), виготовлювач завіс.

У підрозділі 4.5. «Намети, шатри» характеризується цей важливий вид товарної продукції ремісників (ὁ σκηνοποιός, scenofactori), що широко використовувався ромеями у військових, господарських і торговельних цілях. Висловлено припущення про виготовлення каливів (ἡ καλύβη) з тканини.

Підрозділ 4.6. «Керамічні вироби» присвячений аналізу трьох основних груп візантійської кераміки: **будівельній кераміці** (кераміди-черепиці (ἡ κεραμῖς, ὁ κεραμῖδος κέραμος), плоска цегла (ἡ πλίνθος, τὸ πλίνθον, τὸ πλαίσιον), цегла (τὸ βήσαλον, βίσαλον, laterculis bessalis або σικώτιον), каліптери, водопровідні труби); **тара для зберігання і перевезення продуктів** (піфоси (ὁ πίθος), винні бочки (ἡ μαγγάνα, vagna), різні типи амфор, грушоподібні жолобчасті посудини і плоскодонні глеки); кухонній кераміці (горщики, каструлі, миски, глечики, ойнохої, жаровні-сковороди (τὸ τήγανον); а також **столовому посудові** (посудини (τὸ σκεῦος, τὰ σκεύα, σκεύη, τὸ κεράμιον), чашки або миски (ἡ σκαφίς, τὸ χυτρίδιον, κυθρίδιον), кубки (ὁ καῦκος, τὸ καυκίον), тарілки та блюда (ἡ πάτελλα, ἡ βάτελλα, τὸ πάτελλον, πατελλίδιον, τὸ πινάκιον, καυκοπινάκια), «пляшки» для вина, глечики (ἡ φλάσκη, τὸ φλασκίον), червонолакові чаші, чашковидні миски, амфоріски (ὁ ἀμφορεύς), а також керамічні пряслиця, іграшки. Виділено такі спеціальності як: гончари (ὁ πηλοργός, ὁ κεράμιος, κεραμεύς, κεραμευτής, ὁ κεραμοπλάστης, ὁ φουρνοπλάστης), виготовлювачі печей (ὁ χλουβοκεραμεύς), цегл (ὁ πλινθευτής, ὁ πλινθουργός, ὁ πλινθοποιός, πλινθευσις, ὁ πλινθάριος) і черепиці (ὁ κεραμιδοπλάστης), фляжники, а за свідченнями єгипетських папірусів: гончар (ὁ κυθροπλάστης), торговець горщиками (ὁ κυθροπώλης), виготовлювач глечиків (ὁ κουφοκεραμεύς, κουφοκεραμουργός), виробник столового посуду або іншої побутової кераміки малих форм (ὁ λεπτοκεραμεύς).

У підрозділі 4.7. «Вироби з дерева» вивчено дерев'яний посуд (ложки (ligula, τὸ μύστρον, ὁ μύστρος, τὸ κοχλιάριον, κλιέριον), чаші, тарілки), а також коробки, шкатулки (σάρπος, ἡ σάρπη, τὸ σαρπίον, μοθσίκιον, ἡ μυστροθήκη), бочки для вина, гребені (ὁ κτεῖς, κτενός), дерев'яні частини для інструментів, сідел, інструменти (молоток – ξυλόσθυρον), різні меблі, труни, колоди (ὁ βόθρος, ὁ λάκκος, τὸ μνήμα, τὸ μνημεῖον, ἡ ταφή, ὁ τάφος), дощечки для записів (ἡ πινακίς, πινακίδος); візки (ὁ ἀρματοκολλητής), вози (ἡ ἄμαξα), дерев'яні частини плугів. Відзначається перехід в V-VI ст. від таких ранньовізантійських спеціальностей як тесляр (ὁ τορνευτής), виробник ліжок (ὁ στρώτης) до професії працівника по дереву (ὁ τέκτων, τέκτονος) – столяра, який виготовляв різні господарські механізми (ὁ τέκτονος μηχανάριος, τέκτων μηχανουργός, τέκτων ὀργάνων) і меблі. Серед інших фахівців виділені виробник гребінців (ὁ κτενᾶς), виготовлювачі пінакій, тобто чогось плоского – столів, найімовірніше, дощечок для записів (ὁ πινακᾶς), і виробники возів.

У підрозділі 4.8. «Вироби з металу» розглянуті різні інструменти для сільського та домашнього господарства (лемеші, серпи, коси, долота, шила, гарпуни, ножі та ін.), металевий посуд (ситечка, чашки, каструлі та ін.), залізні ланцюги, гаки, скоби, обручі відер, свічники, накладки-петлі на двері, пружинні замки, цвяхи, болти, ключі, підкови. Надана характеристика виробів з міді та бронзи (рибальські гачки, голки, наперстки, фібули, пряжки, дзеркала, гирі-важки, ваги), свинцю (кільця-грузила для сіток). Простежена спеціалізація в області виробництва і торгівлі як за видом продукції, так і за типом металу. При цьому виділено такі спеціальності: працівник по залізу, коваль (ὁ σιδηροργός, ὁ σιδηρεύς, κωμοδρομός), слюсар (ὁ ἀσκοθυράριος), виробник ножів (ὁ μαχαίρας), цвяхар (ὁ ἠλοκόπος, ὁ κινθήλος), «підковник» (ὁ πεταλᾶς), виробник голок (ὁ βελονᾶς), виготовлювач засувів, замків і ключів (ὁ κλειδοποιός, βάσανος), мідник або коваль по міді (ὁ χαλκουργός, ὁ χαλκομωτής, χαλκοτύπος, ὁ χαλκοκολλητής), виробник мідного посуду (ὁ χαλκωμᾶς, ὁ χαλκωματοουργός), майстер з обробки будь-яких металів, переважно міді (ὁ χαλκεύς, ἢ χαλκευτικός); а також (за єгипетськими свідченнями) працівник по свинцю (ὁ μολυβδοουργός, ὁ μολυβουργός, ὁ μολυβᾶς), коваль по латуні – «латунщик» (ὁ ὀριχαλκεύς), працівник по олову (ὁ κασσιτερουργός, ὁ κασσιτερᾶς), коваль по залізу, можливо, працював і з міддю (ὁ σιδηροχαλκεύς), халкопрат (ὁ χαλκοπῶλης, χαλκοπράτης) – продавець мідних або бронзових виробів.

У підрозділі 4.9. «Зброя» представлений основний асортимент de armis – περὶ τῶν ὀπλῶν: обладунки, панцир, броня (τὸ κλίβανον, τὸ λωρίκιον), кольчуга, шолом (ἢ περικεφαλαία, ἢ κόρυς), спис, меч (ἢ ῥομφαία, τὸ ξίφος, σκίφος, ἢ μάχαιρα, τὸ σπαθίον), кинджал, стріли (σαγιττα, τὸ βέλος), тятива (ἢ πέλτη) для луків, дротики (τὸ μονοκόντιον), щит (ἢ σκουῖτα, τὸ σκουτάριον), праща (ἢ σφενδόνη), трубчастий стріломет (τὸ σωληνάριον), баліста, що метала дротики, хіроволістра (ὁ χειροβολίστρας). Встановлено їх зв'язок з ринковою продукцією та професії ремісників-зброярів (ὁ βελοποιός), що продавали такого роду вироби не тільки за імператорським замовленням, а й димотам для служби в міській міліції, фемним стратіотам.

Підрозділ 4.10. «Судна та їх оснащення» присвячений характеристиці суднобудівної справи, зосередженої в ромейських верфях-неоріях, де будувалися не тільки військові кораблі, кораблі імператорського флоту (βασιλικῶν πλωϊμων) і гребні човни (καματηρὰ καράβια), а й «круглі» (στρογγύλα πλοῖα), торгові, вантажні судна, човни, а також виготовлялися їх необхідні складові, снасті. Розглянуто виробничі професії, які включали в себе спеціалізованого майстра суднобудування – навітиха (ὁ ναυτικός), корабельного тесляра (ὁ ναυπηγός), підрядника ерголаба, будівельника човнів (ὁ πακτωνίτης, ὁ πακτωνοποιός, καρaboποιός), виготовлювача весел (τὸ κώπαιον), вітрил (ὁ ἀρμενογράφος).

Крім того, простежені допоміжні спеціальності: теслі (ὁ τέκτων), пильщики, ковалі, цвяхарі, конопатники (καλαφάτης), слюсарі.

У **підрозділі 4.11. «Кінське спорядження»** як об'єкт ремесла і торгівлі розглянута упряж. Характеризуються: збруя (τὸ ὄχημα), що виготовлялася майстром-уздечником (ὁ σαλιβαρῶς, ὁ χαλινοποιός), віжки (τὰ ἡνία, ἄνία) як предмет ремесла ініоррафоса (ὁ ἡνιορράφος), вудила та інші деталі зброї (псалії, вуздечки (ὁ χαλινός, τὸ σαλιβάριον), подпругові пряжки, бляхи), шкіряні ремені (ὁ λῶρος), над якими працював лоротом (ὁ λωροτόμος), попони (τὸ σάγισμα), сідла (τὸ σάγμα, ἢ σαγή, τὸ σαγμάριον, τὰ κανθήλια), які готувалися сідлярами (ὁ σαγματοποιός, ὁ σαγματοράπτης, ὁ σαγματοράφος), і підкови що робилися «підковниками» (ὁ πεταλᾶς).

У **підрозділі 4.12. «Вироби зі скла»** встановлений асортимент ромейських скляних виробів (ύαλίτις, ύελίτις, ύελοψικός, ἐξύελων), серед яких був не тільки посуд (бутилі (νέβελ, βίσσα, ἢ βοῦττις, τὰ βουττία), склянки, конічні кубки, чаші, глечики, графини, блюда, «чарки»-чаші, лампади), але й дзеркала (τὸ ύέλιον), віконне скло, прикраси. Проаналізовано специфіка професії скловарів (ὁ ύαλοψός, ύελέψης) і виробника скляної продукції (ὁ ύαλᾶς).

Підрозділ 4.13. «Кістяні вироби» присвячений характеристиці різьблених виробів з кістки, рогу, іклів домашніх і диких тварин, в асортимент яких входили кістяні знаряддя праці і пристосування для ткацької та швейної справи (голки, гудзики та ін.), терочники, частини стріл і луків, псалії та застібки кінської зброї, держакі ножів, стилі та таблички для письма, шпильки, гребені, скриньки, коробочки для зберігання ліків або косметики (ἢ πυξίς, πυξίδα), накладки на шкатулки, прикраси для похоронних покривів, свистки, фішки для ігор, гральні шашки та кубики, ключі, іграшки-ляльки, статуетки, частина музичних інструментів.

У **підрозділі 4.14. «Світильники і свічки»** акцентується увага на характеристиці свічкової справи виготовлювачів і торговців – кіруларіїв (ὁ κηροϋλάριος, ὁ κηροπῶλης, ὁ κηροπλάστης, ὁ κηροτέχνης) і встановлено, що їхня продукція у вигляді воскових свічок (cereus, cerula, ὁ κηρός, ὁ κηρίολος, φατλίον) отримала особливе поширення з VII ст. Відзначена також велика популярність скляних освітлювальних приладів – лампад, чарковидних посудин (τὸ ύέλιον, ἢ φανός), які виготовлялися склярами (ὁ ύαλοψός), факелів (ἢ δαδίς, τὸ δαδίον), а також керамічних масляних світильників (ὁ λύχνος, ἢ λύχνα, ἢ λαμπάς, λαμπάδος, ὁ λαμπτήρ, ὁ λαμπρόν, τὸ φῶς, πῦρ) – об'єктів ремесла гончарів (ὁ κεραμοπλάστης).

У **підрозділі 4.15. «Мило»** надано характеристику предмету торгівлі миловарів (ὁ σαφωνίτης) візантійському милу (ὁ σάπων, σάπωνος, τὸ σαφώνιον), головним інгредієнтом якого після 641 р став тваринний жир, і

стакте (ή στακτή), яке визначене як рідкий миючий засіб, який продавався на вагу.

Підрозділ 4.16. «Пахощі, парфумерія, ліки» присвячений аналізу предметів торгівлі візантійських продавців «ароматів» (τὰ ἀρώματα): ὁ ἀρωματοπώλης, οἱ ἀρωματοπρᾶται, ὁ μυρεψός, οἱ μυροπῶλαι. Встановлений детальний асортимент їх торгівлі, в яку входила також косметика: рум'яна, пудра, білила, тіні і фарби для обличчя та волосся.

У **підрозділі 4.17. «Ювелірні вироби»** розглянутий ромейський посуд із золота (τὸ χρυσίον, χρυσός), срібла (τὸ ἀργύριον), дорогі прикраси (ή κατασκευή, ὁ καλλωπισμός, τὰ κοσμίᾳ), а також біжутерія з міді, бронзи. Основну увагу приділено вивченню еволюції професії ромейського ювеліра, представлені її різновиди, проаналізовано їхні відмінності: ювелір по сріблу – аргірокоп (ὁ ἀργυροκόπος (argirion, ὁ ἄργυρος, ἀργυρούς), єгипетський аргіропласт (ὁ ἀργυροπλάστης); «златоробітник» (ὁ χρυσολάτρης), «злотороб» (ὁ χρυσότευκτος, ὁ χρυσοουργός, χρυσοχοικός); майстер по обробці дорогоцінних каменів, різьбяр гем (ὁ λιθοουργός, καβάτωρ); ювелір широкого профілю (ὁ χρυσοχόος); аргентарій (argentarius, ὁ ἀργεντάριος) – ремісник і торговець ювелірними виробами в ранній Візантії, з VI-VII ст. все більш міняйло, кредитор; аргіропрат (ὁ ἀργυροπράτης, ὁ ἀργυρωπόλης) – скупник, оцінювач, кредитор, лихвар, міняйло, одночасно торговець ювелірними виробами, коштовностями, які приносили до нього в якості застави або на продаж.

У **підрозділі 4.18. «Культові речі»** вивчений асортимент літургійних посудин і предметів. Досліджено спеціальності ремісників, що виготовляли предмети християнського культу. Простежено поділ цієї групи ремісничих виробів на дві категорії: дорогі речі церковного, сакрального характеру, що склали особливий «res sacra» і не входили до товарообігу; предмети культу особистого характеру з недорогоцінних металів, скла, кераміки, які були предметами торгівлі самих ремісників чи феокапілосів.

У **підрозділі 4.19. «Матеріал для писання та книги»** розглянуті різні матеріали та інструменти для письма (пергамент (ή μεμβράνα), папірус, папір та ін.), а також книги (ή σύγγραφος, ή βιβλίς, ή βιβλός, τὸ βιβλίον, ή γραφή, певно, книги з малюнками, ή πραγματεία – тип трактату) і «книжечки» (τὸ βιβλιδάριον, βιβλάριον). Простежено відмінності в спеціальностях виготовлювача пергаменту (ὁ μεμβραινάριος, ὁ μεμβράϊνος, ὁ μεμβραϊνοροίος), торговця пергаментом і папірусом (ὁ χαρτοπράτης), хартопоя (ὁ χαρτοποιός) – виробника хартій, письмових документів і будь-якого матеріалу для письма, переважно з папірусу. Надана характеристика професії книгописаря (ὁ βιβλιογράφος, ὁ καλλιγράφος, ὁ γραφεύς) – виробника книг, торговця книгами (ὁ βιβλιοκάπηλος), палітурника (ὁ ἀμφίζοντες, οἱ ἀμφιασταί).

У підрозділі **4.20. «Квіти і вінки»** відзначено спадкування візантійцями античної традиції використання квітів, вінків (ὁ στέφανος), букетів (τὸ ροδοπλόκον, τὸ ὀσφράδιον) для прикрашення будинків і вулиць, а, отже, і спеціальності ремісника-виробника вінків (ὁ στεφανοποιός, ὁ στεφανοπλόκος), того, хто вирощував квіти на продаж (ὁ ἀνθοπλοῖός).

У підрозділі **4.21. «Плетені вироби»** надано характеристику фахівцям з плетіння (ὁ ψιαθᾶς), кошикарям (ὁ κανᾶς), а також продуктам їхнього ремесла, серед яких виділено кошик (τὸ κάνεον, κάνειον, τὸ κανίσκιον, ὁ κοφινίς, μαννάδις, μαννάδιον), циновки з очерету (ὁ κάνης), рогожки, маленькі кошики або сумки (τὸ μαλάκιον), плетені мотузкові «авоськи» (ἡ σαργάνη), плоскі коробки (τὰ κανθήλια), очеретяні сандалі, рибальські сіті.

У підрозділі **4.22. «Мотузки, нитки, линва»** розглянуті мотузки (ἡ σειρά, ἡ σειρή, ὁ κάλως, τὸ καλώδιον, ἡ κάνναβος, κάνναβην), лляна линва, нитки (τὸ λινάριον), волосінь для лову риби (τὸ ῥάμμα, ἡ ὀρμιά) і фахівці з їх виготовлення з рослинної і тваринної сировини (канатники, мотузочники (ὁ σχοινιοπλόκος).

У підрозділі **4.23. «Млинові, точильні камені та кресала»** як окрема група ремісничих виробів характеризуються млинові камені (ὁ λίθοςἀλέτης), точильні камені та бруски (ἡ ἀκόνη), залізні кресала і кремені для викресування вогню. Виділена професія мілокопа (ὁ μυλοκόπος).

У **висновках** відзначено, що суттєвих змін у номенклатурі предметів візантійської торгівлі протягом IV-IX ст. не спостерігалось. В ній лідирували зерно-продовольчі продукти, велике було значення різних видів сировини, але ремісничі вироби при цьому становили не менше третини сфери обігу. Домінуючими були предмети першої необхідності, продовольчі товари, продукти харчування, яких налічується понад 150 найменувань і які можуть бути об'єднані в 13 груп (зерно і хліб, сіль, напої та вода, рослинна олія, овочі та зелень, фрукти, прянощі і приправи, риба, забійна худоба і м'ясо, птиця та яйця, молочні продукти, кондитерські вироби і «солодощі», готові гарячі страви). З ними було пов'язано близько 67 напрямків торгово-ремісничої, ринкової діяльності. Причому менша їх частина (20 спеціальностей) мала виключно торговий характер (торговці зерном, пшеницею (ὁ σιτέμπορος, ὁ σιτοκάπηλος), ячменем (ὁ κριθοπώλης), продавці солі у роздріб (ὁ ἀλοπώλης), торговці бакалійними товарами (ὁ παντοπώλης, ὁ σαλδαμαριός), вином (ὁ οἰνέμπορος, ὁ οἰνοπράτης, ὁ οἰνοπώλης), пивом (ὁ ζυτοπώλης), водою (ὁ ὑδροφόρος), маслом (ὁ ἐλαιοπράτης, ὁ ἐλαιοπώλης, ὁ ἐλαιοκάπηλος), овочами (ὁ λαχανοπώλης), бобами (ὁ ὀσπριοπώλης), риботорговці (ὁ ἰχθυοπράτης), дрібні торговці напоями, господарі закусочних (ὁ κάπηλος), постачальники забійної худоби в місто (ὁ προβατέμπορος), м'ясники (ὁ κρεοπώλης, ὁ μακελλάριος, μακέλλης, μακελλικός, μάκελος), які за купували худобу (крім свиней) і торгували їх м'ясом, торговці яловичиною

(ὁ μοσχομάγειρος), свининою (οἱ χοιρέμποροι), птицею (ὁ ὄρνεοπώλης, ὁ ὄρνιθίας) (до VII ст.), яйцями (ἡ ὠπόωλις), прянощами, пахощами (ὁ ἀρωματοπώλης, οἱ ἀρωματοπράται), тоді як функції інших залишалися поєднані з виробництвом.

Джерела дозволяють встановити близько 65 найменувань видів сировини і матеріалів, необхідних в найрізноманітніших галузях ремесла і в побуті (паливо, сировина для будівництва, виробництва тканин та ін.). Приблизно 50 напрямків господарської діяльності були пов'язані зі спеціальностями з виробництва, заготівлі або обробки сировини. Виключно торговими тут були лише п'ять професій: торговці перлами і дорогоцінним камінням, торговці деревиною, дровами (ранньовізантійський період) (οἱ ξύλοπῶλαι), торговці очеретом (ὁ θροπώλης), метаксопрати (οἱ μεταξοπράται) – торговці неочищеною і очищеною шовковою пряжею, хутром (ὁ καυνακοπράτης). Вони були особливо характерні для ранньовізантійського Єгипту.

Здійснене дослідження дозволяє виділити 23 групи предметів ремесла, які були візантійськими товарами (близько 411 найменувань). При цьому в торгово-ремісничому виробництві Візантії, пов'язаному з виготовленням і торгівлею ремісничими виробами, налічувалося не менше 160 спеціальностей. При оцінці характеру ремісничої спеціалізації звертає на себе увагу той факт, що серед цієї кількості лише 18 спеціальностей були переважно торгові, пов'язані зі скупкою та перепродажем готової продукції: торговці шовком (ὁ ὀλοσηρικοπράτης) (до кінця VII ст.), торговці виробами з шовку (з одного шматка тканини) (ὁ σηρικοπράτης), одягом, дорогими тканими виробами (οἱ βεστιοπράται, βεστιοπράτικὴ ἐπιστήμη), константинопольські торговці дорогими жіночими нарядами (οἱ πάτρια), торговці текстильними виробами – прандіопрати (ὁ πρανδιοπράτος), продавці плащів (σαγοπώλεις), одягу (ὁ ἱματιοπράτης, ὁ ἱματιοπώλης, ὁ βεστιοπράτης), торговці лляними виробами (ὁ ὀθονιακός в IV-V ст., ὁ στιπποπραγματευτής в VI-VII ст.), професіонали-торговці вовняними тканинами і готовими речами (ὁ ἐριοπώλης), торговці килимами (ὁ ταπητέμπορος), продавці мідних, бронзових виробів (ὁ χαλκοπώλης, χαλκοπράτης), торговці парфумерією, барвниками і лікарськими речовинами (οἱ μυροπῶλαι, οἱ πημεντάριοι, οἱ λιβανωτοπῶλαι), аргіропрати (ὁ ἀργυροπράτης, ὁ ἀργυρωπόλης) – скупники, оцінювачі, кредитори, лихварі, міняйли, одночасно торговці ювелірними виробами, коштовностями, торговці пергаменом, папірусом (ὁ χαρτοπράτης).

Вказуючи, класифікуючи, систематизуючи ромейські ремісничі вироби та пов'язаних з ними фахівців, виробників і торговців, можна дійти однозначного висновку, що підприємництво, комерція у Візантії могли переживати стагнацію, в деяких областях навіть нетривалий спад, особливо наприкінці VII – першій половині VIII ст. (хоча і це залишається проблематичним), але вони ніколи не зникали. Скорочення спеціалізації після VII ст. відбулося, але воно було

незначним. Можна говорити про ослаблення з часом спеціалізації в торгівлі м'ясом, ковбасами, м'ясними та кондитерськими виробами, льоном, лляною пряжею, вовною, необробленими шкурами, шкірами. Згортання спеціалізації спостерігалося у хутровиків. Після VII ст. немає свідчень про професії виготовлювачів вінків, бинтів, хоча теоретично вони повинні були бути. Зникли спеціалізовані торговці фарбами, майстри з обробки дорогоцінних каменів. Але це послаблення не прийняло абсолютний характер і частково компенсувалося перерозподілом функцій між спеціалістами. З іншого боку, відбулося поглиблення спеціалізації в області поставки сировини для шовкоткацтва, стали бурхливо розвиватися нові галузі – свічкова справа і миловаріння. В цілому, торгово-реміснична диференціація продовжувала триматися в ранньосередньовічній Візантії на вельми високому рівні, який не поступався рівню пізньовізантійського періоду або стану ремесла і торгівлі Західної Європи в період розквіту середньовіччя.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ З ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в спеціалізованих наукових виданнях України

та іноземних держав:

1. Сорочан Е. С. О специализации в торговле древесиной в Византии IV–IX вв. / Е. С. Сорочан // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – Вип. 10. – С. 49-55.
2. Сорочан Е. С. О терминологии и профессиональной специализации в области торговли домашним скотом в Византии IV–IX вв. / Е. С. Сорочан // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. – Вип. 11. – С. 64-72.
3. Сорочан Е. О благовониях, парфюмерии, лекарствах и красителях как ремесленной продукции и их специализации в Византии IV–IX вв. / Е. Сорочан // Актуальні питання вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 12. – С. 52-60.
4. Сорочан Е. О специализации в сфере производства и торговли кожаными изделиями и обувью в Византии IV–IX вв. / Е. Сорочан // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 35-40.
5. Сорочан Е. Об изделиях из стекла как предмете ремесла и торговли в Византии в IV–IX вв. / Е. Сорочан // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – Вип. 14. – С. 53-61.
6. Сорочан Е. С. О керамических изделиях как ремесленной продукции и их специализации в Византии IV–IX вв. / Е. С. Сорочан // Дриновський збірник. Дриновский сборник. – Харьков; София: Академическое издательство имени проф. Марина Дринова, 2012. – Т. 5. – С. 214-222.
7. Сорочан К. О специях как элементе повседневной ромейской кухни / К. Сорочан // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – Вип. 15. – С. 31-38.

8. Сорочан К. С. Про культові речі як предмет торгівлі у Візантії в IV–IX ст. / К. С. Сорочан // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: П. П. «Медобори 2006», 2012. – Т. 22: На пошану професора П. С. Лаптіна. – С. 422-429.

9. Сорочан К. С. Про ювелірів та їхню спеціалізацію в Візантії IV–IX ст. / К. С. Сорочан // Археологія. – К., 2013. – № 1. – С. 85-96.

10. Сорочан Е. Византийские пряности как элемент повседневной ромейской кухни / Е. Сорочан // Научные ведомости Белгородского государственного университета: История, политология, экономика, информатика. – Белгород: НИУ «БелГУ», 2013. №8(151). – Вып. 26. – С. 34-40.

11. Сорочан Е. С. Изделия из металла в Византии IV–IX вв. как ремесленная продукция: специализация производства и торговли (на примере византийского Крыма и других провинций империи) / Е. С. Сорочан // Вестник Университета Дмитрия Пожарского. – М., 2014. – № 1: Город: история и культура. – С. 252-270.

Статті у збірниках наукових робіт, матеріали і тези конференцій:

1. Сорочан Е. С. О торговле древесиной как предмете специализации в Византии IV–IX вв. / Е. С. Сорочан // Каразінські читання (історичні науки). Матеріали 60-ї міжнародної наукової конференції 20 квітня 2007 р. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – С. 288-289.

2. Сорочан Е. С. О шкурах и кожах как предмете сырьевого рынка и торговой специализации в Византии IV–IX вв. / Е. С. Сорочан // Кондаковские чтения II. Проблемы культурно-исторических эпох. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2008. – С. 266-269.

3. Сорочан Е. С. О специализации в торговле домашним скотом в Византии в IV–IX вв. / Е. С. Сорочан // Древнее Причерноморье. – Одесса: ФЛП «Фридман А. С.», 2008. – Вып. 8. – С. 351-357.

4. Сорочан Е. С. О терминологии и профессиональной специализации в области торговли домашним скотом в Византии IV–IX вв./ Е. С. Сорочан // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 61-ї Міжнародної наукової конференції молодих вчених. – Харків: Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – С. 271-272.

5. Сорочан Е. С. Византийский «хлеб насущный» / Е. С. Сорочан // Классическая и византийская традиция. 2008: Материалы II Международного научного семинара молодых ученых, аспирантов, студентов. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2008. – С. 80-107.

6. Сорочан Е. О керамических изделиях как ремесленной продукции и ее специализации в Византии IV–IX вв./ Е. Сорочан // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: Матеріали VII Міжнародної студентської наукової археологічної конференції / Інститут археології НАН України, Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, Інститут археології та стародавньої історії Північного Лівобережжя. – Чернігів: Сіверянська думка, 2009. – С. 194-195.

7. Сорочан Е. К вопросу о византийском термине мирепс (ο μυρεψος) / Е. Сорочан // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 62-ї

Міжнародної наукової конференції молодих вчених. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 305-306.

8. Сорочан Е. С. О византийских плетеных изделиях IV–IX вв. / Е. С. Сорочан // Классическая и византийская традиция. 2009. – Белгород, Изд-во БелГУ, 2009. – С. 158-160.

9. Сорочан Е. С. Кожаные изделия и обувь как предмет ремесленной продукции и торговли в Византии IV–IX вв. / Е. С. Сорочан // Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2010. – С. 213-215.

10. Сорочан Е. О специализации в сфере производства и торговли кожаными изделиями и обувью в Византии IV–IX вв./ Е. Сорочан // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 63-ї міжнародної наукової конференції. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 319-320.

11. Сорочан Е. С. О культовых вещах как предмете ремесленной продукции в Византии в IV–IX вв. / Е. С. Сорочан // Кондаковские чтения III. Человек и эпоха: античность – Византия – Древняя Русь. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2010. – С. 213-219.

12. Сорочан Е. С. О мыле как предмете ремесленной продукции и торговли в Византии IV–IX вв. / Е. С. Сорочан // Проблемы истории и культуры средневекового общества. Тезисы докладов XXX всероссийской конференция студентов, аспирантов и молодых ученых «Курбатовские чтения». – Санкт-Петербург: КультИнформПресс, 2011. – С. 226-229.

13. Сорочан Е. О пряностях как элементе повседневной ромейской кухни/ Е. Сорочан // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 65-ї міжнародної наукової конференції. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – С. 144-145.

14. Сорочан Е. С. К проблеме светильника и свечи в свете торговли Византии IV–IX вв./ Е. С. Сорочан // Классическая и византийская традиция – 2012. Материалы VI Международной научной конференции. – Белгород, 2012. – С. 214-219.

15. Сорочан Е. О культовых вещах как составной части ассортимента византийской торговли IV–IX вв. / Е. Сорочан // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 66-ї міжнародної наукової конференції. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 93-95.

16. Сорочан Е. С. Предметы культа в жизни и торговле Византии (IV–IX вв.). / Е. С. Сорочан // «Византийская мозаика» / Ред. проф. С. Б. Сорочан; сост. А. Н. Домановский. – Харьков: Майдан, 2013. – С. 129-138 (Нартекс. Byzantina Ukrainensia. Supplementum 1).

АНОТАЦІЯ

Сорочан К. С. Продовольство, сировина і ремісничя продукція у Візантії IV-IX ст.: професійна спеціалізація у виробництві та торгівлі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню номенклатури основних – продовольчих, сировинних, ремісничих товарів візантійської торгівлі IV-IX ст. і відповідної спеціалізації торгово-ремісничої діяльності. В ній з'ясоване термінологічне позначення різних категорій продукції, номенклатури товарів; виділені і систематизовані їхні головні, провідні групи, які домінували в аграрному, промисловому, ремісничому виробництві та обміні; визначені спеціальності, їхній характер і ступінь спеціалізації, поділу праці в галузі торгівлі продовольством, сировиною і ремісничими виробами.

Дослідження показало, що підприємництво, комерція у Візантії могли переживати стагнацію, в деяких галузях навіть нетривалий спад, особливо наприкінці VII – першій половині VIII ст., але вони ніколи не зникали. Скорочення спеціалізації після VII ст. відбулося, але воно було незначним. Це ослаблення не прийняло абсолютний характер і частково компенсувалося перерозподілом функцій між спеціалістами. З іншого боку, відбулося поглиблення спеціалізації в галузі поставки сировини для шовкоткацтва, стали розвиватися свічкова справа й миловаріння. В цілому, торгово-реміснича диференціація продовжувала триматися в ранньосередньовічній Візантії на вельми високому рівні, який не поступався рівню пізньовізантійського періоду або станові ремесла і торгівлі Західної Європи в період розвиненого середньовіччя.

Ключові слова: Візантія, економіка, торгівля, товари, продовольство, сировина, ремісничі вироби, професії.

АННОТАЦИЯ

Сорочан Е. С. Продовольствие, сырье и ремесленная продукция в Византии IV-IX вв.: профессиональная специализация в производстве и торговле. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина.

Диссертация посвящена комплексному исследованию номенклатуры основных – продовольственных, сырьевых, ремесленных товаров византийской торговли IV-IX вв. и соответствующей специализации торгово-ремесленной деятельности. В ней выяснено терминологическое обозначение разных категорий продукции, номенклатуры товаров; выделены и систематизированы их главные, ведущие группы, доминировавшие в аграрном, промышленном, ремесленном производстве и обмене; определены специальности, их характер и степень специализации, разделения труда в области торговли продовольствием, сырьем и ремесленными изделиями.

Среди предметов византийской торговли лидировали зерно-продовольственные товары, велико было значение различных видов сырья, но ремесленные изделия при этом составляли не менее трети сферы обращения. Доминирующими являлись предметы первой необходимости, продовольственные товары, которых насчитывается свыше 150 наименований. С ними было связано около 67 направлений торгово-ремесленной, рыночной деятельности. Причем меньшая их часть (20 специальностей) имела исключительно торговый характер.

Источники позволяют установить около 65 наименований видов сырья и материалов, необходимых в самых разных областях ремесла и в быту. Примерно 50 направлений хозяйственной деятельности было связано со специальностями, занятыми производством, заготовкой или обработкой сырья. Исключительно торговыми здесь являлись лишь пять профессий.

Наибольшее количество византийских товаров (около 411 наименований) представляла сфера ремесла. При этом в торгово-ремесленном производстве Византии, связанном с изготовлением и торговлей ремесленными изделиями, насчитывалось не менее 160 специальностей. При оценке характера ремесленной специализации обращает внимание, что среди этого количества лишь 18 специальностей были преимущественно торговые, связанные со скупкой и перепродажей готовой продукции.

Исследование показало, что предпринимательство, торговля в Византии могли переживать стагнацию, в некоторых областях – даже непродолжительный спад, особенно в конце VII – первой половине VIII вв., но они никогда не исчезали. Сокращение специализации после VII в. произошло, но было незначительным. Можно говорить об ослаблении со временем специализации в торговле мясом, колбасами, мясными и кондитерскими изделиями, льном, льняной пряжей, шерстью, необработанными шкурами, кожами. Свертывание специализации наблюдалось у меховщиков. После VII в. ничего не известно о профессиях изготовителей венков, бинтов, хотя теоретически они должны были быть. Исчезли специализированные торговцы красками, мастера по обработке драгоценных камней. Но это ослабление не приняло абсолютный характер и отчасти компенсировалось перераспределением функций между специалистами. С другой стороны, произошло углубление специализации в области поставки сырья для шелкоткачества, стали развиваться новые отрасли – свечное дело и мыловарение. В целом, торгово-ремесленная дифференциация продолжала держаться в раннесредневековой Византии на весьма высоком уровне, не уступавшем урону поздневизантийского периода или состоянию ремесла и торговли Западной Европы в период развитого средневековья.

Ключевые слова: Византия, экономика, торговля, товары, продовольствие, сырье, ремесленные изделия, профессии.

ABSTRACT

Sorochan K. The food, raw materials, and craft products in Byzantium 4-9th centuries: professional specialization in production and trade. – Manuscript.

Thesis for a Candidate degree in History, speciality 07.00.02 – World History. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2014.

The thesis is devoted to comprehensive research of market nomenclature – the main food, raw materials, handicraft goods of Byzantine trade in 4-9th centuries and also to research of trade and craft activities specialization. The terminological designation of different categories of products, range of goods was determined; their main groups, that dominated in agricultural, handicraft production and exchange, were identified and described systematically; professions, their nature and degree of specialization, labor division in trade field of foodstuffs, raw materials and craft products were defined.

The study found out that entrepreneurship, commerce in Byzantium could stagnate, in some areas they could even have a short decline, especially at the end of the first half of 7-8th cent., but they never disappeared. After the 7th century the reduction of specialization happened but it was insignificant. This weakening has not taken an absolute character and partly was compensated by the redistribution of functions between specialists. On the other hand, there has been increasing of specialization in supplying of raw materials for silk weaving; the candle and soap making business began to develop. In general, the trade and craft differentiation in early medieval Byzantium continued to stay at rather high level, which was not inferior to the late Byzantine period or to the position crafts and trade in Western Europe during the High Middle Ages.

Key words: Byzantium, economy, trade, goods, foodstuffs, raw materials, craft products, professions.

СОРОЧАН Катерина Сергіївна

**ПРОДОВОЛЬСТВО, СИРОВИНА ТА РЕМІСНИЧА ПРОДУКЦІЯ
У ВІЗАНТІЇ ІV-ІХ СТ.: ПРОФЕСІЙНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ
У ВИРОБНИЦТВІ І ТОРГІВЛІ**

07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Відповідальний за випуск: доктор історичних наук, професор
Сергєєв Іван Павлович

Підписано до друку 30.01.2015. Формат 60×84 1/16.
Папір офсетний. Друк. цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 примірників.
Замовлення №1188.

Надруковано у друкарні ФОП Тарасенко В. П.
Свідоцтво № 24800170000043751 від 21.02.2002 р.
61124, м. Харків, вул. Зернова, 6/267.